MAGYAR RÉGÉSZET
ONLINE MAGAZIN • 2022 Ősz www.magyarregeszet.hu

ÉLŐ EMLÉKEZET ÉS ADAPTÍV ÖRÖKSÉGHASZNOSÍTÁS: RÉGÉSZETI FESZTIVÁL POMÁZON

Lyublyanovics Kyra[1]
Magyar Régészet 11. évf. (2022) 3. szám, pp. 64–68.

Az ezekben a hónapokban lezáruló OpenHeritage nemzetközi projekt fontos eleme volt a közösségi régészeti kutatás az örökséghez való civil kapcsolódás egyre népszerűbb formájaként. A projekt által támogatott közösségi régészeti programokról és terepbejárásokról a Magyar Régészet előző számában már szó esett (Rácz & Laszlovszky 2022). A Pomáz–Nagykovácsi puszta lelőhelyhez is kapcsolódó projekt magyarországi részét egy régészeti fesztivál zárta 2022. augusztus végén, amelynek során bemutattuk a Pilis környéki közösségi régészeti munka legutóbbi eredményeit, a régészet módszertanának néhány, széleskörű érdeklődésre számot tartó elemét, továbbá a pomázi helytörténet és örökségvédelem néhány vonatkozását.

Kulcsszavak: OpenHeritage, kulturális örökség, közösségi régészet, adaptív örökség-újrahasznosítás, Közösségi Régészeti Egyesület, Pomáz

Mi a kulturális örökség; egyáltalán, mi számít örökségnek és mihez kezdhetünk vele ma azon kívül, hogy múzeumi vitrinbe tesszük? A kérdés talán költői, de nem megválaszolhatatlan: az örökség értelmezésének, hasznosításának számos példája ismert, mint ahogyan annak is, hogyan veheti (újra) birtokba egy közösség – szimbolikusan és konkrét fizikai értelemben is – saját múltjának, történetének elemeit, és hogyan teheti ezeket ma élővé, a mindennapok részévé. Az örökség sok esetben nem látványos és nincs szem előtt. Bár az örökség fogalmát a többség leginkább műemléki épületekhez kapcsolja, a helyi örökség része egy népszokás, egy, a közösség életében fontos szerepet játszó ember emléke, vagy akár egy családon belül öröklődő tárgy is, amely mindig új funkciót vagy értelmezést kap.

Az OpenHeritage[2] – ami magyarra Nyitott Örökségként, vagyis mindenki számára nyitva álló, mindenki által elérhető és mindenki részvételére számot tartó örökségként fordítható le – az Európai Unió Horizon 2020 kutatási és innovációs programja által támogatott nemzetközi projekt. A 16 intézményből álló OpenHeritage konzorciumnak 2018 és 2022 között partnere volt – a projekt indulásakor még Magyarországon székelő – Közép-európai Egyetem Kulturális Örökség Tanulmányok Programja. A projekt elsődleges fókusza az ún. adaptív örökség-újrahasznosítás, vagyis annak feltérképezése, hogy egy-egy örökségi helyszínt – legyen ez egy régi gyár, egy régészeti park, egy utcarész vagy egy városi kerület – hogyan tud a helyi közösség élővé tenni, használatba venni olyan módon, hogy az örökségvédelmi alapelvek ne sérüljenek, ugyanakkor a helyszín se egy „halott" kiállítótérként funkcionáljon, hanem a jelen közösségei számára is releváns tartalommal teljen meg. Ez általában kisebb vagy nagyobb átalakítással is jár a megváltozó funkció, változó társadalmi igények, vagy a környezeti fenntarthatósággal, technológiai fejlődéssel kapcsolatos új elvárások mentén. Az újrahasznosítás egyik alapvetése azonban, hogy a használat az örökség, műemléki elem megőrzésének a leghatékonyabb módja a történeti, örökségi aspektusok és értelmezések figyelembevételével. Ilyen például, ha egy használaton kívüli, de műemléki védelmet élvező épületet közösségi térré, kávézóvá vagy akár bérlakásokká alakítanak.

Ennek az elmúlt években felfutó, de hosszú kutatástörténettel még nem rendelkező területnek a körbejárására szerveződött az OpenHeritage projekt, amely három szinten vizsgálta az örökség adaptív újrahasznosításának feltételeit és gyakorlatait: feltérképezte a jogi és szakpolitikai környezetet minden résztvevő államban; esettanulmányokat végzett 16 országban, azaz tanulmányozott több más, már régebb óta működő adaptív örökség-újrahasznosítási gyakorlatot; és létrehozott hat „laboratóriumot", ahol külön-

1 CEU, OpenHeritage projekt. E-mail: lyublyanovicsk@gmail.com
2 Az OpenHeritage projektet az Európai Unió Horizon 2020 kutatási és innovációs programja finanszírozza (azonosító: 776766).

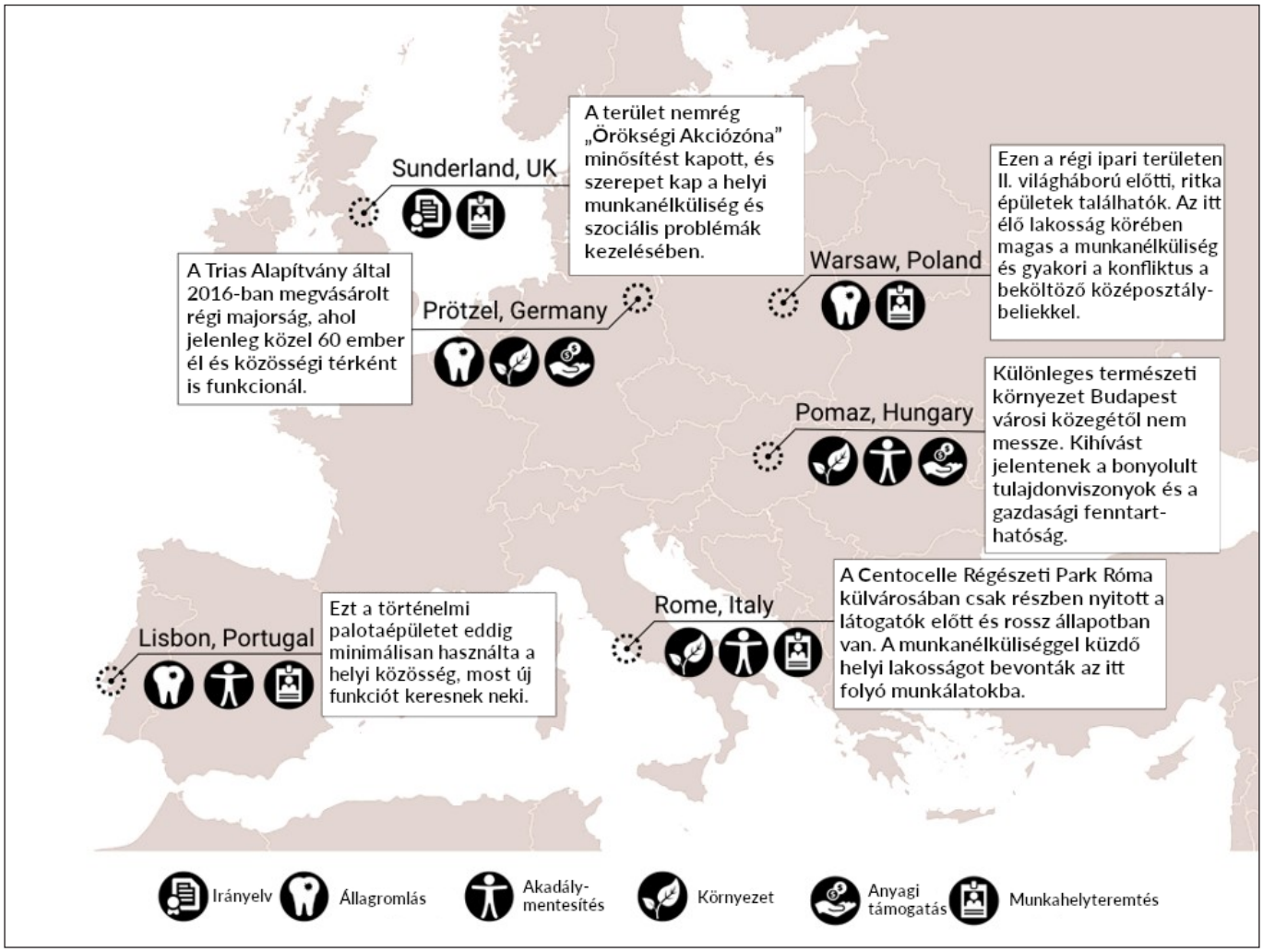

1. kép. Az OpenHeritage projekt európai „laboratóriumai"

féle módszereket teszteltek, Portugáliától Németországon át Lengyelországig (*1. kép*). A projekt magyar résztvevőinek ilyen „örökségi laboratóriuma" volt Pomáz–Nagykovácsi puszta lelőhely és környéke. A laboratórium módszert gyakran alkalmazzák a kutatási és innovációs projektek, hogy valós környezetben teszteljék egy kutatás eredményeit, ez esetben az esettanulmányokból levont tanulságokat. Az OpenHeritage laboratóriumok esetében a hangsúly az igények és a lehetőségek felmérésén, valamint a helyi közösség érdeklődésének felkeltésén volt. A helyi közösség, helyi kormányzati szervek és pénzügyi támogatók, kutatók és döntéshozók aktív bevonása a folyamatba egyben a fenntarthatóvá tétel záloga is, hiszen a közösség olyan tereket, örökségi elemeket fog hosszú távon ápolni és fenntartani, amelyeknek az értékét ismeri, amelyekhez érzelmileg és intellektuálisan viszonyulni tud, és amelyek valós igények figyelembevételével és azok mentén formálódnak.

Pomáz és tágabb léptékben a Pilis öröksége sokrétű, a természeti környezettől kezdve az épületeken és a kulturális örökség elemein át a régészeti örökségig terjed, így örökségvédelmi és -hasznosítási szempontból sokféleképpen megközelíthető és megfogható. A nemrég újranyitott és azóta kiállításoknak helyet adó pomázi tájház például a helyi közösség érdeklődését és igényeit tükrözve működik egy spontán módon szerveződő kis közösségi tér, az „örökségudvar" szomszédságában. A projekt lényegi eleme volt az angolul crowdfundingként (közösségi finanszírozás) és crowdsourcingként (közösségi közreműködés, közösségi alkotás) ismert módszer, vagyis az önkéntesek, helyi döntéshozók és aktorok közreműködésével és bevonásával alakított finanszírozás és megvalósítás. Ennek gyakorlata mindig az adott helyszín történelmi, társadalmi, földrajzi stb. adottságainak fényében lehetséges. Az OpenHeritage projekt támogatta egy másik crowdsourcing program, a pomázi helyi értéktár, vagyis a lokális építészeti, kulturális, történeti értéke-

ket számba vevő és azok megismertetését elősegítő online kezdeményezés technikai megvalósulását is. A magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról szóló 114/2013. (IV.16.) kormányrendelet javasolja hasonló értéktárak létrehozását különböző szinteken, így minden település és régió élhet ezzel a lehetőséggel. Az értéktárak népszerűsítése segíthet az értékek, hagyományok, helytörténeti érdekességek tudatosításában és ápolásuk elősegítésében, legyen szó akár egy helyi kötődésű művész vagy tudós emlékéről, akár az adott táj jellegzetes népi építészetének elemeiről, akár egy helyi orvos munkásságáról való megemlékezésről. Ezek mind részei lehetnek egy különleges helyi identitásnak, támogathatják, erősíthetik azt, így hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a közösség érdeklődéssel forduljon saját öröksége és annak ápolása, megóvása felé. A projekt tanulságait júniusban egy országos workshop keretein belül foglaltuk össze, ahol az örökségvédelmi és -hasznosítási irányelvek és a helyi döntéshozó szervek bevonásának lehetőségei mellett a követendő gyakorlati példák is terítéken voltak (*2. kép*).

A régészet sokakat érdeklő és vonzó örökségi munka, amelynek egy ilyen projektben mindenképpen szerepet kellett kapnia – már csak amiatt is, mert a magyarországi laboratórium egy régészeti lelőhely volt. A magyarországi laboratóriumban folyó kísérletben fontos szerepet játszott a Közösségi Régészeti Egyesület (KRE). Célkitűzéseik sok szempontból harmonizálnak a projekt céljaival, hiszen a régészet iránt érdeklődő, szakirányú képzettséggel nem rendelkező civilek bevonása a kutatásba és a kulturális örökség védelmébe az örökség megőrzésének fontos előfeltétele. (Erről az edukációs munkáról, a kihívásokról és a hozzájuk kapcsolódó törvényi szabályozásokról a Magyar Régészet korábban is több ízben beszámolt; lásd pl. Bakos 2020; Szücsi & Kiss 2021). Az Egyesület komoly szakmai munkát végez; az önkéntesek többek között a Ferenczy Múzeumi Centrum leletmentéseibe is bekapcsolódnak. Az Egyesület az elmúlt időszakban a terepgyakorlatokat, felméréseket Pomáz–Nagykovácsi pusztáról indította, és itt került sor a terepmunkát megelőző elméleti és módszertani előadásokra, beszélgetésekre is – amivel többek között a lelőhely és örökségi helyszín közösségi hasznosítására is kísérletet tettünk (*3–4. képek*). Az Egyesület feltárási joggal rendelkező intézményekkel

2. kép. Az OpenHeritage projekt által szervezett workshopon, amelyre Pomázon került sor, elsősorban az örökségvédelem döntéshozatali oldalát járták körbe

3. kép. Egy örökségi helyszín és biofarm közösségi hasznosításának lehetőségei: felkészülés a KRE terepmunkájára Pomáz–Nagykovácsi pusztán… (fotó: Laszlovszky József)

4. kép. …és jó hangulatú bográcsozás és beszélgetés ugyanott (fotó: Rácz Tibor Ákos)

együttműködve szervez terepi régészeti kutatásokat, és lehetőséget kínál a civileknek a bekapcsolódásra az ásatási dokumentálásba és a leletanyag feldolgozásába. A lelőhelyek mint veszélyeztetett örökségi elemek felmérése és megóvása az illegális fémkeresőktől különösen fontos része a régészeti örökségvédelemnek, és ebben az Egyesület nagy szerepet vállal. A terepmunkák, lelőhely-bejárások és felmérések során számos fontos lelet került begyűjtésre, amelyek így új értelmezési dimenziót is nyertek: egy-egy fibula, különleges edénytöredék vagy érme – történeti értékén túl – a közösségi munkának, a civilek és szakemberek együttműködésének gyümölcse, közvetlen kapcsolatot teremtve így a tárgyi örökség, annak múltbéli funkciója és jelentése, valamint a jelen közösség élete, működése, szerveződése között.

Szerettük volna, hogy ezek az eredmények szélesebb körben is ismertté váljanak, nem csak mint az Egyesület sikere, hanem úgy is, mint az érdeklődő civil közösség bevonásának jó példája. A projekt magyarországi részének záróeseményeként is felfogható, ingyenesen látogatható egynapos kiállítás, régészeti fesztivál és családi nap az adaptív örökséghasznosítás működő példájának tekinthető, barokk Teleki-Wattay kastélyban kapott helyet 2022. augusztus 28-án, az OpenHeritage projekt, a KRE, a Pomáz Barátai Társaság és a Ferenczy Múzeum Centrum szervezésében. Az esemény egyben a kastély 250 éves fennállását is ünnepelte. Egyértelmű volt, hogy az örökségvédelem és -hasznosítás komplex és szerteágazó témája nem járható teljesen körbe egy egynapos rendezvény keretein belül; ezért úgy döntöttünk, hogy a lokális szempontok mellett a közösségi régészeti tevékenység mint eredményes és inspiráló példa lesz a középpontban. A cél kettős volt: egyrészt szerettük volna bemutatni a közösségi régészet keretén belül elért eredményeket és a régészet módszereit, másrészt felkelteni a látogatók érdeklődését az örökségvédelmi munka iránt, illetve megmutatni a bekapcsolódás, részvétel lehetőségeit, ezzel is segítve a tevékenységek jövőbeli folytatását. A módszertani alapismeretek, ötvözve az örökség iránti érdeklődéssel, hozzájárulnak az értékek védelméhez és megfelelő kezeléséhez. A rendezvény a régészet mellett az örökségvédelem egyéb formáinak is helyet adott: rövid prezentációk és kerekasztal-beszélgetések formájában szó esett az örökségvédelem és -hasznosítás számos kérdéséről, kezdve onnan, hogy mit jelent pontosan az örökség, mit tekinthetünk egy közösség, egy város, egy régió kulturális, természeti, épített és szellemi örökségének, a pomázi városi arculat és az építészeti örökség összefüggésein és a helytörténeti, családtörténeti kutatáson át a dinamikusan fejlődő települési értéktár jövőjéig.

A helyszínen molinókon mutattuk be a terepbejárások, felmérési munkák eredményeit, de a hagyományos bemutatás keretein túllépve szerettük volna a régészeti munkát a szó szoros értelmében kézzel foghatóvá, átélhetővé is tenni. Így a résztvevők több régészeti módszer konkrét használatát is megismerhették: megfigyelhették, hogyan dolgozik a légifelvételeket készítő drón, kézbe foghattak ember- és állatcsontleleteket, megismerhették a dokumentáció és nyilvántartásba vétel módszereit, részt vehettek egy játékos ásatáson, és a kísérleti régészetbe is belekóstolva megnézhették, hogyan dolgozik egy hagyományos módszereket használó kovács. A rendezvény látogatói részt vehettek a műemléki kastélyban egy különleges vezetett túrán is, amely betekintést nyújtott a vendégek elől többnyire elzárt részekbe, „kulisszatitkokba" is (*5–6. képek*). A rendezvény után kapott számos pozitív visszajelzés mutatja, hogy az ilyen jellegű ismeretterjesztésre igény mutatkozik a szélesebb közönség körében.

A helyi döntéshozók érdeklődését jelzi, hogy a rendezvényt Leidinger István, Pomáz polgármestere nyitotta meg. A többszáz látogatót vonzó rendezvény szakmai hátteréről a szervező intézmények mellett meghívott szakemberek gondoskodtak; ez utóbbiak között volt Szczuka Attila építész, Tóth János Attila régész, Péter Dávid természetvédelmi őr és Hajdu Tamás antropológus. A KRE-t közel 70 önkéntes mellett az egyesület vezetője (és egyben a Ferenczy Múzeumi Centrum munkatársa), Rácz Tibor Ákos képviselte; a Pomáz Barátai Társaságból Ozorai Magdolna, Nagy Géza és Siklódi Csilla csatlakozott a rendezvényhez a szervezők és házigazdák oldalán. A távérzékelés, drón és terepi adatrögzítés módszereibe Rupnik László kínált betekintést a látogatóknak, Jászberényi Mónika a leletgondozás és dokumentáció finomságait mutatta be, míg Szabó Dominika a családok kincskereső túráját, Páncsics Petra pedig a kicsiknek szervezett „régészeti homokozót" vezette. A kovácsmesterség kísérleti régészeti oldalát Weigel Harri mutatta be. Az OpenHeritage projekt részéről Mérai Dóra, Laszlovszky József, Reed Zsuzsanna és a jelen cikk szerzője tartott saját szakterületének megfelelő előadást, vezetést.

5. kép. A 2022. augusztus végi projektzáró kiállítás és családi nap résztvevői a „kincskereső” túra egyik állomásán (fotó: Kudó István)

6. kép. „Sírfeltárás” a 2022. augusztus végi projektzáró rendezvényen: a gyerekek is ismerkedtek a módszertannal (fotó: Kudó István)

Az ilyen rendezvényeknek a szórakoztatáson túl is fontos szerepe lehet egy örökséggel foglalkozó, részben szakmai, részben civil közösség összekovácsolásában és új önkéntesek bevonásában. A kutatásnak nem csupán a szűk szakmai közönség számára kell adatokat, interpretációkat produkálnia, de legalább ennyire fontos biztosítanunk, hogy a – munkánkat sokszor adójából finanszírozó – szélesebb közönség is kapcsolódhasson saját, ily módon kikutatott és bemutatott örökségéhez, és – természetesen a megfelelő szakmai szempontok figyelembevétele mellett – beleszólást kapjon ezen értékek sorsának alakulásába. Ennek gyakorlati, technikai keretei a részvételt biztosító civil szervezetektől kezdve a tájékozódást és vitát lehetővé tevő internetes felületeken át az önkormányzatokkal való konkrét együttműködés szabályozásáig folyamatosan fejlődnek és alakulnak, és sokkal inkább tekinthetők egy dinamikus, mozgásban lévő keretrendszernek, semmint egy befejezett és kimunkált működési útnak. A cél pontosan az, hogy ez a fejlődés és a munka közös alakítása ne álljon meg és ne függjön egyes projektek finanszírozási és időbeli kereteitől, hanem a helyi közösségek és döntéshozók az örökségi elemek értékeinek fel- és megismerése nyomán megteremtsék a fenntartható és folyamatos örökséghasználat és -védelem feltételeit és módjait.

Felhasznált irodalom

Bakos G. (2020). A fémkereső műszeres terepbejárásoktól a közösségi régészetig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Magyar Régészet* 9 (2) [2020 nyár], 65–70. doi: https://doi.org/10.36245/mr.2020.2.3

Rácz T. Á. & Laszlovszky J. (2022). Egy közösségi régészeti program anatómiája. Terepbejárások a Pilisben és a Szentendrei szigeten. *Magyar Régészet* 11 (2) [2022 nyár]. http://www.magyarregeszet.hu/?p=14318 (Letöltve: 2022.09.24.)

Szücsi F. & Kiss A. (2021). A székesfehérvári Szent István Király Múzeum közösségi régészeti programja. A Program kialakulása, működése és eredményei. *Magyar Régészet* 10 (2) [2021 nyár], 89–96. https://files.archaeolingua.hu/2021NY/Upload/Szucsi_H21NY.pdf (Letöltve: 2022.09.24.)